

סדקים באיזואולוגיית אי-השוויון

אלי קוק

הזרם הדומיננטי של חקר הכלכלה מצדיק את אי-השוויון האדיר בחלוקת ההכנסות בין בני אדם באמצעות עיקרון תיאורטי פשוט שנוסח לפני כמאה שנה. רק לאחרונה מתחיל להיסדק הקונצנזוס הדיסציפלינרי סביבו. כלכלנים אחדים מהזרם המרכזי מצטרפים עתה לביקורת של חוקרים שניצבו עד כה בשולי המחקר והשיח הציבורי ומערערים מבפנים על יסודות הפרדיגמה הכלכלית השלטת – התיאוריה הניאו-קלאסית

אוגוסט 2018

אורך רוב המאה האחרונה, הזרם המרכזי של הכלכלה לא הרבה לעסוק בסוגיית אי-השוויון. היא נתפסה כבעיה לא מהותית, לא בוערת, אפילו שולית. הזינוק בפערים בהון ובהכנסות במדינות המערב מאז המפנה הניאו-ליברלי בסוף שנות השבעים אמנם הביא לפתיחת הדיון על אי-שוויון לקראת סוף שנות התשעים, אך גם אז הוא נותר בשולי הדיסציפלינה.

ב-2014 עולם הכלכלה עבר טלטלה. כלכלן צרפתי בשם תומא פיקטי (Piketty) פרסם ספר בשם הון במאה ה-21 (*Capital in the Twenty-First Century*), שנעשה לסנסציה וכבש עד מהרה את טבלאות רבי המכר. בספר זה, שתורגם מאז לכשלושים שפות ומכר יותר משני מיליון עותקים, הוא תיאר העמקה דרמטית באי-השוויון ובריכוז ההון במדינות מערב אירופה וארצות הברית בעשורים האחרונים, ופערים בהכנסות ובעושר שלא נראו מאז המאה התשע-עשרה. פיקטי נעזר לשם כך במסד נתונים אדיר: נתוני ההכנסות ממיסים והצהרות ההון של אזרחי כל המדינות שחקר, לעיתים עד מאתיים שנה אחורה.

ההכרה העולמית המידית שפיקטי זכה לה נבעה לא רק מעבודתו האמפירית המרשימה, שהעניקה בסיס מחקרי לדיון הציבורי המחודש על אי-שוויון בעקבות המשבר הכלכלי הגדול של 2008; פיקטי גם סיפק הסבר אינטואיטיבי למדי לבעיית אי-השוויון. הוא ניסח משוואה קצרה וקליטה המתארת את מה שלפי מחקרו הוא מצב העניינים הרגיל לא רק בכלכלה הקפיטליסטית אלא גם בתקופות שקדמו

לה: $g < r$, כלומר התשואה על ההון (r) כמעט תמיד עולה על קצב הצמיחה של המשק (g). המשמעות היא שלהוציא רגעים היסטוריים חריגים ביותר, כגון שתי מלחמות העולם במחצית הראשונה של המאה העשרים והשנים שאחריהן, בעלי ההון נוטים להתעשר מהר יותר מכל גורם אחר. אי-השוויון הוא הכללי, לא החריג.

רבות דובר במשוואה הזאת ובחיבורו של פיקטי בכלל. אולם כיום, כחמש שנים אחרי שראה אור, נראה שלא המשוואה היא שתיזכר כתרומה החשובה ביותר שלו; אפילו פיקטי עצמו זנח אותה בדוחות אי-השוויון שפרסם השנה, והצהיר שהיא אינה צריכה לעמוד במרכז המחקר על חלוקת ההון או ההכנסה. דווקא טענה אחרת, שהופיעה בשולי הספר ולא זכתה תחילה למלוא תשומת הלב, מצטיירת בחלופי הזמן כמשמעותית ומשפיעה הרבה יותר. היא נוגעת לרכיב מרכזי של הכלכלה הניאו-קלאסית – מערך התיאוריות הרווחות כיום ברובם המוחלט של חוגי הכלכלה בישראל ובעולם: פיקטי טען כי האופן שבו הכלכלה הניאו-קלאסית מסבירה את העובדה שאנשים מסוימים משתכרים ומרוויחים יותר מאחרים בחברת שוק הוא חסר בסיס.

טענתו של פיקטי מתייחסת לחוק התפוקה השולית, אבן יסוד של הכלכלה הניאו-קלאסית. קשה להפריז בחשיבותו של חוק זה. הוא שימש לאורך המאה העשרים כהצדקה התיאורטית החשובה ביותר של הכלכלה הניאו-קלאסית לעצם קיומו של אי-שוויון, ולכן הוא גם הסיבה המרכזית לשתיקתם של הכלכלנים בנוגע לשאלת אי-השוויון במשך שנים כה רבות.

ביקורתו הקצרה של פיקטי על חוק התפוקה השולית פותחת עתה פתח לדיון ביקורתי מחודש על אי-שוויון, שמתעורר לראשונה זה יותר ממאה שנים בזרם הדומיננטי של חקר הכלכלה, לאחר שהתקיים עד כה בעיקר בחוגים לסוציולוגיה והיסטוריה או במחקר כלכלי "הטרודוקסי" וניאו-מרקסיסטי. הדיון הזה חשוב משום שהשפעתם של חוקרי כלכלה על הדיון הציבורי בסוגיות חברתיות-כלכליות גדולה לאין שיעור מזו של סוציולוגים והיסטוריונים. זהו, אם כן, החידוש העיקרי בדיון הזה, הבא לידי ביטוי בגל חדש של מחקרים וספרים בתחום: הוא מבקש לערער מבפנים על יסודותיה של הפרדיגמה הכלכלית הדומיננטית, ובכך לצרף גם את המיינסטרים המחקרי למאבק למען שוויון כלכלי.

נקודת התורפה הקלאסית

שורשיו של חוק התפוקה השולית מצויים בסוף המאה התשע-עשרה. בתקופה זו הלך והתבסס באירופה ובארצות הברית דור חדש של הוגים כלכליים שמאליים שביקרו בחריפות את הקפיטליזם התעשייתי המתעצם. טענתם העקרונית הייתה פשוטה: השיטה הקפיטליסטית מובילה לניצול ולעושה מאחר שהעובדים מייצרים יותר ממה שהם משתכרים.

בעיני כלכלנים שמרנים בתקופה זו, ההוגים הביקורתיים החדשים – שחלקם הגדירו עצמם כסוציאליסטים – היוו איום על הסדר החברתי. את המחנה השמרני הדאיגה במיוחד התמיכה העממית הנרחבת ברעיונות החדשים, שהתפשטו במהירות לא רק בקרב פועלים ובמעמד העובדים אלא גם בקרב מעמדות הביניים והאיכרים.

בין הבולטים שבמחנה השמרני היה פרופ' ג'ון בייטס קלארק מאוניברסיטת קולומביה, לימים אחד האבות המייסדים של הכלכלה הניאו-קלאסית. קלארק, שהיה בעברו בעל נטיות סוציאליסטיות, איתר לשיטתו את מקור התמיכה הנרחבת ברעיונות החדשים שהתמקדו בניצול כלכלי. בשנת 1899, בעמודים הראשונים של ספרו **חלוקת העושר**, כתב: "במקרה שבו [המעמדות הפועלים] מייצרים רווח קטן אך מקבלים את כולו, אין חשש שיחוללו מהפכה חברתית; אולם, אם ייווצר הרושם שהם מייצרים כמות מסוימת ומקבלים רק חלק ממנה, רבים מהם יהפכו למהפכנים, ולכולם תהיה הזכות לעשות כן. במקרה כזה, ינוסח נגד החברה כתב אישום שתוכנו: 'ניצול העבודה'".

והנה כי כן, באותו החיבור שבו הביע את חששותיו בנוגע ליציבות הקפיטליזם, הציג קלארק תיאוריה כלכלית חדשה שביקשה, בין היתר, להראות כי התפלגות העושר בחברת שוק היא הוגנת מעצם טבעה, ולהפריך את הטענה התופסת תאוצה כי העובדים מנוצלים בידי בעלי ההון. השיטה שניסח תיקרא לימים בקרב כלכלנים "חוק התפוקה השולית".

אפשר לחשוב על תופעת התפוקה השולית באופן הבא. נניח שאנו מדליקים מנורה בחדר חשוך. גם המנורה השנייה והשלישית שנדליק יאירו את החדר, אבל במידה פחותה מזו הראשונה, שהרי זו האירה חדר חשוך לחלוטין. כשנדליק את המנורה הרביעית, כבר נתקשה לראות את תרומתה להארת החדר; שלוש המנורות הראשונות כבר האירו את החדר ואת תכולתו במידה מספקת. אמנם יכולת ייצור האור של כל אחת מהמנורות שווה, אך ככל שנוסיף מנורות, תפוקתן השולית – כלומר תרומתן היחסית להארת החדר – תלך ותפחת.

באופן דומה, קלארק הניח כי הפריז (הפרודוקטיביות) שמתווסף למפעל או לעסק בעקבות כל השקעה נוספת של עבודה או הון – הולך ופוחת. הפריז של ההון והעבודה הראשוניים שמושקעים, למשל, בהקמתו של מפעל יהיה גדול יותר מהפריז של ההשקעה בהרחבתו.

קלארק טען שכאשר בוחנים את התפוקה השולית בשוק תחרותי, שבו אנשים "מתמקחים בחופשיות", ברור כי בעל המפעל יוסיף עובדים (או הון) לעסק רק עוד תרומתם לפריז של המפעל תהיה גדולה מעלות העסקתם או שווה לה; הרי ברגע שעלות העסקת העובדים עולה על הפריז שלהם, תיפסק ההשקעה משום שכבר אינה משתלמת לפירמה המבקשת למקסם רווחים. אם כן, לפי קלארק, מנגנון שוק חופשי יביא אוטומטית לכך ששכר העובד לעולם לא יהיה גבוה יותר מהתפוקה שהוא מייצר – אפילו לא בשקל אחד. בה בעת, מכיוון שהמעסיקים מתחרים זה בזה גם על העסקת העובדים, העובדים יחפשו את מקום העבודה שימקסם את שכרם. כך מובטח שהם לא יזכו לשכר שנמוך מהפריז שלהם – אפילו לא בשקל אחד.

המסקנה המתבקשת מהמודל של קלארק ברורה: התפלגות העושר וההכנסות בחברות שוק היא בהכרח הוגנת. כפי שכתב, "חלוקת ההכנסה של החברה נשלטת על ידי חוק טבעי, [...] ואם] החוק פועל ללא חיכוך, כל סוכן ייצור יקבל את כמות העושר שייצר". אם כן, כל עוד הממשלה או איגודי עובדים לא יתערבו יותר מדי בביצועי השוק, העובדים ובעלי ההון יקבלו בדיוק את מה שמגיע להם לפי חוק התפוקה השולית.

קלארק סיפק כאן מענה ל"נקודת תורפה" של תיאוריית הכלכלה הקלאסית – הזרם המרכזי של חקר הכלכלה במאה התשע-עשרה, שראשיתו בספרו של אדם סמית, "עושר העמים" – שאפשרה מלכתחילה את עליית הביקורת על ניצול עובדים. הכלכלנים קלאסיים, מימין ומשמאל כאחד, התייחסו לערך שנוצר בתהליך הייצור כאל עוגה שמתחלקת בין בעלי ההון לעובדים במשחק סכום אפס: ערך זה מתחלק ביניהם כך שהרווח שבעל ההון מקבל בא על חשבון שכרם של העובדים – ולהפך. עצם העובדה שהכלכלה הקלאסית ניסחה כך את שאלת חלוקת ההון והשכר פתחה פתח לשאלת הניצול: האם העובדים אכן מקבלים בשכרם את כלל הערך שהם ייצרו בתהליך עבודתם, או שמא בעל ההון לוקח מהם חלק מהערך הזה, באופן לא הוגן? תשובת הכלכלנים השמאליים הייתה, כאמור, חד-משמעית.

המענה של קלארק לשאלת הניצול מגדיר הבדל חשוב בין הכלכלה הקלאסית לכלכלה הניאו-קלאסית, שהוא היה בין מייסדיה. הוא קבע שאין עוגה אחת שמחולקת בין בעלי ההון לעובדים אלא שתי עוגות נפרדות לחלוטין: האחת לבעלי ההון והאחת לעובדים. העובדים וההון מהווים שני "גורמי ייצור" נפרדים לחלוטין, וההכנסות של כל אחד מהם נקבעות בשווקים נפרדים – שוק העבודה ושוק ההון – על פי תפוקתם השולית. בעל ההון מתחרה מול בעלי הון אחרים, ועובדים מתחרים מול עובדים אחרים. אם כך, במודל זה אין משחק סכום אפס בין רווחי ההון לשכר העובדים. לפי קלארק, עובד מרוויח עשרים שקלים לשעה משום שזו תרומתו השולית לתהליך הייצור בהשוואה לעובדים אחרים שעמם הוא מתחרה – ולא משום שחלק מהערך שייצר נלקח ממנו והועבר לבעל ההון.

קלארק לא היה הראשון שדן במושג הערך השולי; רעיון התועלת השולית חדר לכלכלה שנים אחדות קודם לכן, בעיקר בהקשר של צריכה. אחד החידוש המרכזיים שלו היה יישום הרעיון בהקשר של הייצור. קלארק ראה בחוק התפוקה השולית מנגנון טבעי שיש בכוחו להסביר את כלל היחסים הכלכליים בחברת שוק נתונה, בדומה לעקרון היד הנעלמה של אדם סמית.

כלכלנים תרגמו לימים את עבודתו של קלארק לנוסחאות מתמטיות ולחשבון דיפרנציאלי, והיום, כמעט 120 שנה אחרי שנכתב לראשונה, חוק התפוקה השולית מוסיף ומשמש אבן יסוד בתיאוריות הכלכלה הניאו-קלאסית העכשוויות.

גבולות הביקורת

חשיבות הפרויקט של קלארק עצומה בכל הנוגע להבנת השיח הכלכלי במאה השנים האחרונות. אם "החוק הטבעי" שניסח אכן נכון, והשוק דואג לכך שהן העובדים והן בעלי ההון משתכרים ומרוויחים בדיוק כפי המגיע להם – אזי התפלגות ההכנסות בחברת השוק הוגנת בהכרח.

המסקנה מהצדקה זו מובהקת: אם קיים אי-שוויון בהכנסות, טוענים כלכלנים ניאו-קלאסיים, הוא נובע ביסודו מפערים ביכולת, בכישרון, במיומנות וכיוצא בזה, ופערים כאלה קיימים ממילא בין אנשים. במילים אחרות, העשירים עשירים כי הם יעילים, מוכשרים ובעלי כישורים מסוימים, והעניים עניים כי הם אינם כאלה. אי-שוויון בהכנסות הוא בסך הכל תוצר של יכולות שונות של אנשים לייצר פריון דרך עבודתם או רכושם.

מכיוון שלפי תפיסה זו פערים בהכנסות של אנשים שונים הם תוצר לוואי של פערים בפיריון שלהם, מרבית הכלכלנים שחקרו את שוק העבודה במאה העשרים בחרו לעסוק בשאלת הגברת הפיריון, במקום להתמקד בממדי אי-השוויון, בנסיבות היווצרותו ובהשלכותיו.

הביטוי החשוב ביותר והמשפיע ביותר של מגמה זו הוא פיתוחה של תיאוריית ההון האנושי מבית אסכולת שיקגו בשנות השישים והשבעים של המאה העשרים. התיאוריה, שכבשה עד מהרה את דיסציפלינת הכלכלה, התבססה גם היא על מערכת ההנחות של קלארק ואף לקחה אותה צעד אחד קדימה: בעוד התגמול שמקבלים העובדים משקף את הפיריון שלהם, הפיריון עצמו נקבע על פי מידת ההשקעה של העובדים בעצמם, כלומר בהשכלתם, ביכולותיהם ובמיומנויותיהם. וככל שההשקעה העצמית הזאת גדלה, גורסת תיאוריית ההון האנושי, כך מטפס גם השכר שהעובד מקבל עבור ההון האנושי שלו.

העיקרון התיאורטי הכללי הזה משאיר מרחב מסוים לפרשנות. מצד ימין נמצאים כלכלנים כמו מילטון פרידמן וגארי בקר וממשיכיהם, שסבורים כי עובדים מסוימים משתכרים יותר מאחרים משום שיכולת דחיית הסיפוקים או קבלת החלטות שלהם מאפשרות להם "לנהל" את ההון האנושי שברשותם טוב יותר – כלומר להשכיל יותר, להתפתח יותר ולרכוש יותר מיומנויות, וכך להגביר את פיריונם, ולפי החוק של קלארק גם את הכנסותיהם.

בצידו השמאלי-ליברלי של הספקטרום הפרשני הזה נמצאים כלכלנים שרואים בהון האנושי תופעה המושפעת לא רק מהחלטותיו של הפרט ואחריותו האישית אלא גם מכוחות חברתיים, היסטוריים, תרבותיים ומוסדיים שאינם בשליטתו. הם מראים, למשל, כי החינוך המופרט והיקר בארצות הברית הביא לכך שלמעמדות המוחלשים לא ניתנת הזדמנות להשיג כלים בסיסיים הנדרשים על מנת לשפר את עמדתם בשוק העבודה, וכפועל יוצא גם את שכרם. גישה זו מבקשת להתמודד עם הקשיים החיצוניים המוטלים על יכולתם של עובדים לצבור הון אנושי כדי לקדם שוויון הזדמנויות בשוק.

עם זאת, ברור שגם ביקורת מהטיפוס הזה מאמצת בשתי ידיים את התפיסה שלפיה שכר העובד משקף את פיריונו, ולכן מוצדק ביסודו. פרשנות שמאלית-ליברלית זו אמנם תשפוך אור על התנאים החברתיים שבגינם עובדים מסוימים מוצאים עצמם מועסקים במשכורת המציבה אותם מתחת לקו העוני, ואף תסביר כיצד התלאות שעברו פוגעות בהון האנושי שלהם באופן לא צודק. עם זאת, הפרשנות הזאת אינה מתעניינת בתנאי ההעסקה ושכר העוני של אותם עובדים או ביחסי הכוחות עם המעבידים שלהם מרגע שהתקבלו לעבודה. פרשנות זו מקבלת את העיקרון של קלארק כי כל אחד בשוק תחרותי מקבל את מה שייצר, ולכן גובה השכר הוא נתון שאין לערער עליו.

גישה ביקורתית-לכאורה זו לא רק מצדיקה משכורות עוני בכך שהיא טוענת שהן נובעות מפיריון נמוך, אלא גם נותנת לגיטימציה למשכורות העתק של מנהלים בכירים למיניהם ושאר חברי האחוזון העליון. לפי גישה זו, שכרם נובע אך ורק מהפיריון המרשים שלהם ולא משום דבר אחר. לכל היותר, גישה כזאת תבקר את האופן שבו לאנשים מסוימים יש הזדמנות לקבל את המשרות הללו ולאחרים לא, מסיבות של גישה לחינוך איכותי, אפליה מגדרית או גזענית וכדומה. היא לא תטרח לבדוק אם המשכורות שלהם אכן משקפות את תרומתם היצרנית.

אם כן, עד לאחרונה נוסחו הזרמים המרכזיים של הביקורת הכלכלית בגבולות מערכת ההנחות של התורה הניאו-קלאסית ובראשן חוק התפוקה השולית. הוגים שבכל זאת בחרו לאתגר את הנחות הכלכלנים עשו זאת ברוב המקרים ממקום מושבם בחוגים להיסטוריה, סוציולוגיה ומדע המדינה, בפילוסופיה של המחשבה הכלכלית או בשוליים ה"טרודוקסיים" של דיסציפלינת הכלכלה עצמה.

גם מאבקים שמאליים-ליברליים רבים לצדק חברתי הגבילו את עצמם למערכת ההנחות הזאת. במקרים רבים נוצרה הנגדה נוחה בין כלכלנים – גורמי המקצוע האמונים על המדע הכלכלי – ובין פעילים חברתיים המקבלים את ההצדקות הניאו-קלאסיות לחלוקה הלא-שוויונית המעמיקה של העושר והון, ומסתפקים בהצבעה על השלכות "לא מוסריות" או בלתי רצויות של חלוקה זו. מאבקים מסוג זה התמקדו, למשל, ב"שוויון הזדמנויות" אך לא ביחסי הכוחות בין מעסיק למועסק במקום העבודה.

היגיון התורה הניאו-קלאסית – שנישא בפי כלכלנים, מנסחי מדיניות ופובליציסטים – חלחל לעומקה של התודעה הקולקטיבית המערבית. רבים מדי מבני המאה העשרים וראשית המאה העשרים ואחת הפנימו את רעיונותיו של קלארק, אף שמעולם לא שמעו את שמו, וסבורים גם היום שהכלכלה המערבית היא מריטוקרטית, ושם הסכום בתלוש השכר שלך אינו משביע רצון – אין זו אלא אשמתך הישירה.

העולם שאחרי פיקטי

פיקטי לא קיבל את מסגרת הדיון הצרה הזאת. בביקורתו הכמעט-אגבית על חוק התפוקה השולית – שמנקודת מבט החיצונית לדיסציפלינת הכלכלה עשויה להישמע כמעט-טריוויאלית – הוא קבע כי כדי להסביר את אי-השוויון הגדל בעולם יש לבחון גם את ההסדרים החברתיים ואת יחסי הכוחות בשוק ובמדינה הקובעים את חלוקת ההכנסות, ולא רק את ההבדלים במיומנויות ובפריון.

בנסותו להסביר את העלייה המטאורית של הכנסות המאיון העליון בכלכלה האמריקנית מאז שנות השמונים של המאה העשרים, פיקטי כתב:

הסבר אפשרי לכך הוא, שהן כישוריהם והן תפוקתם של אותם מנהלים בכירים עלו לפתע ביחס לאלה של עובדים אחרים. הסבר אחר, אשר נראה לי סביר יותר, וגם עולה בקנה אחד עם הראיות, הוא שלמנהלים הבכירים יש על פי רוב את הכוח לקבוע את שכרם בעצמם – במקרים מסוימים ללא הגבלה ובמקרים רבים אחרים ללא כל זיקה לפריון האישי שלהם, נתון שממילא קשה לכמת בארגון גדול.

בהמשך החיבור פיקטי שב וטען שאין ביכולתו של ההון האנושי להסביר את הזינוק האדיר במשכורות של האחוזון העליון, הואיל ורמת ההשכלה של מי שמאיישים את האחוזון הזה לרמת ההשכלה של שאר העשירונים העליונים. חוק התפוקה השולית, הוא סיכם, הוא "המצאה אידיאולוגית כמעט טהורה [...] שנועדה להצדיק את [הכנסותיהם של] המעמדות הגבוהים".

טענות אלו של פיקטי העניקו לקומץ קטן, אך גדל, של כלכלנים מהזרם המרכזי את האומץ לומר את מה שעד לא מכבר נחשב כפירה בעיקר במסגרת דיסציפלינת הכלכלה: יש לנטוש את חוק התפוקה השולית ואת תיאוריית ההון האנושי הנסמכת עליו, ולהתמקד בהסדרים החברתיים וביחסי הכוחות הלא-סימטריים בשוק, משום שהם מספקים הסברים רלוונטיים בהרבה לפערים בהכנסות. הכלכלנים הללו – שאותם אפשר לכנות "פוסט-ניאו-קלאסיים", עד שתימצא חלופה מוצלחת יותר – נתנו את האות לפריחתו של תחום מחקר כלכלי חדש ופורה.

ההסברים החדשים של הכלכלנים הפוסט-ניאו-קלאסיים מגוונים, אך המכנה המשותף לכולם הוא ההתמקדות ביחסי הכוחות הלא-סימטריים בין פירמות ומעסיקים ובין עובדיהם בשוק. מרובם גם עולה הפער בין מיתוס השוק החופשי, המוסדר לכאורה באמצעות חוקים מופשטים ואסתטיים, ובין המציאות, הסטרילית הרבה פחות. סביר להניח שרוב ההסברים הללו לא יהיו חדשות מרעישות עבור סוציולוגים והיסטוריונים שחוקרים אי-שוויון זה שנים רבות, אך חשיבותם רבה משום שצמחו מתוך המיינסטרים הכלכלי עצמו, שמעצב במידה רבה את השיח הציבורי הדומיננטי.

ביקורת מרכזית של הכלכלנים הפוסט-ניאו-קלאסיים נוגעת לאחת ההנחות הבסיסיות ביותר בתורה הניאו-קלאסית, שגם חוק התפוקה השולית וגם תיאוריית ההון האנושי מושתתים עליה – ההנחה כי העבודה היא סחורה ככל הסחורות. לפי הנחה זו, התחרות בשוק העבודה תדאג לכך שבתקופות של עלייה בפריזון, מעסיקים יעלו את שכר העובד בהתאם, במטרה למנוע ממנו לעבור למעסיק אחר. אלא שבחינה אמפירית מראה מציאות אחרת בתכלית. אף על פי שמאז אמצע שנות השמונים הפריזון לעובד במשק האמריקני עלה בכשבעים אחוז, וחרף העובדה שהאבטלה בתקופה הנדונה הייתה ונותרה נמוכה – לכאורה, עדות לכך שאמנם מתקיימת תחרות על משאב העבודה – המשכורת החציונית עלתה בשמונה אחוזים בלבד. מחקרים שונים אף הראו כיצד עובדים בעלי רמות הכשרה והשכלה זהות הרוויחו בפירמות שונות משכורות שונות לחלוטין, ממצא הסותר בחריפות את הגיון תיאוריית ההון האנושי.

טענתם הכללית של הכלכלנים הפוסט-ניאו-קלאסיים היא שבניגוד להון – הזורם בין ערים ומדינות ללא שום שיהוי או מגבלה – בני אדם אינם סחורה גמישה ונזילה אלא סובייקטים מורכבים המחפשים אחר משאבים כמו תמיכה רגשית וקהילתיות, ומונעים מחשש מפני הלא-נודע. הם אינם ממהרים, למשל, לעזוב את מקום מגוריהם עבור הזדמנות להעלות את שכרם באחוזים בודדים, והם גם אינם יכולים לעבור למדינה אחרת ופשוט להמתין שם למשרה רווחית יותר ולסכן בכך את מעמדם ושרידותם. כוח המיקוח שלהם בעולם הממשי מוגבל בהרבה מזה שמייחסים להם חוקי המופשטים של השוק החופשי.

הכלכלנים הפוסט-ניאו-קלאסיים מוסיפים ומציינים שכוח המיקוח הרעוע ממילא הצטמצם בעשורים האחרונים עוד אפילו יותר, עם התפרקות העבודה המאורגנת. בישראל, למשל, מספר העובדים המאוגדים הצטמצם משמונים אחוזים בשנות השמונים לפחות מרבע מכלל העובדים כיום (אם כי מאז המחאה החברתית החלה מגמה חיובית של גידול). בארצות הברית, רק כשבעה אחוזים מהעובדים בסקטור הפרטי מאוגדים כיום. על רקע נתונים עגומים אלו, מחקר חדש של כלכלנים מהזרם המרכזי

אישש לאחרונה את מה שידוע לסוציולוגים מזה זמן רב, אך מנוגד לתפיסה הרווחת בדיסציפלינת הכלכלה: איגודי עובדים חיזקו משמעותית את כוח המיקוח של העובדים מהמעמדות הנמוכים והעלו את שכרם.

שינוי מבני רדיקלי נוסף בשוק שהחוקרים מונים הוא עלייתם של מיקור החוץ וההעסקה הקבלנית, שהביאו, בלשוננו של הכלכלן דיוויד וייל, להפרדה מוסדית בין עובדים ממעמד הביניים ובין אלו ממעמד נמוך, שבעבר עבדו באותן החברות כעובדים מן המניין. המצב החדש מונע מהעובדים הפחות מיומנים בתאגידים להשתתף ברווחי הענק שלהם.

חוקרים אחרים מדגישים לא רק את חולשת העובדים אלא גם את הכוח הריכוזי הרב שהצטבר בידי מעסיקים. כך לדוגמה הכלכלן מרשל סטיינבאום, עורך אסופת המאמרים *אחרי פיקטי (After Piketty)*, מראה כיצד באזורים רבים בארצות הברית – בעיקר באזורי ספר – יש בשנים האחרונות מעסיק אחד דומיננטי, למשל חברת וולמארט, הקמעונאית הגדולה בעולם. כוח ריכוזי רב בידי המעסיק מוריד את משכורתיהם של העובדים ועלול גם להביא למצב שבו הוא מאלץ את עובדיו לחתום על חוזה העסקה דרקוני המונע מהם לעבור לעבוד בשורות המתחרים. כלכלנים בתחום מעריכים כי לא פחות מרבע מהעובדים בשוק האמריקני חתומים על סעיף שכזה, הרווח במיוחד בתעשיית המזון המהיר. במקרים אחרים המעסיקים עשויים להגיע להבנות בלתי פורמליות ובלתי מדווחות עם המתחרים, המבטיחות שתימנע מוביליות של העובדים. התמריץ לעשות זאת כה גדול מבחינתם, עד שהם מוכנים לספוג את הקנסות הנמוכים שמושתים עליהם בגין עבירות על חוקי ההגבלים העסקיים.

התובנות העולות מהמחקרים הללו עשויות להשפיע על רבדים רבים במדיניות הכלכלית, ובהם תפיסת המיסוי. הגישה הרווחת כיום היא שאסור להשית מיסים גבוהים על העשירון העליון כי הכנסותיהם הגבוהות משקפות את פריזם ומיסוי גבוה עלול לפגוע בתמריץ שלהם לעבוד. אלא שהמחקרים החדשים מראים כי חלק מהכנסות אלו מקורן דווקא בפריזם של עובדים שאינם מתוגמלים כראוי. לפיכך העלאה ברמת המיסוי של העשירון העליון לא תביא לפגיעה בתפוקה הכללית של המשק. ההיגיון הזה תקף גם לגבי מיסי רכוש על הון: בעוד ההנחה הרווחת בקרב כלכלנים ניאו-קלאסיים היא שתשואת ההון משקפת את פריזם, ולכן לא יהיה צורך או חכם להשית עליה מיסים גבוהים, כלכלנים פוסט-ניאו-קלאסיים רבים מאמינים שהקשר בין רווחי הון ופריזם רופף הרבה יותר, ולכן אפשר בהחלט להטיל מיסי הון משמעותיים יותר מבלי לחשוש שהדבר יפגע בצמיחה או בצדק חלוקתי.

עתידה של התיאוריה

בימים אלו כלכלנים פוסט-ניאו-קלאסיים עומדים מאחורי יוזמות רבות לשינוי מדיניות, שלשיתם כרוכות באופן הדוק עם הממצאים האמפיריים מהשטח – בין היתר, יוזמות כגון העלאת שכר המינימום, הפסקת ההעסקה הקבלנית, הגברת הרגולציה על תאגידים, שינוי חוקי ההגבלים העסקיים, והתנגדות ל"כלכלת החלטורה" (gig economy), הידועה גם בשם "הכלכלה השיתופית",

שאותו מעדיפים מנהלי חברות כמו אובר ו-Airbnb) אשר משחררת את המעסיקים מאחריות לעובדיהם, מפקיעה מהעובדים את זכויותיהם הסוציאליות, מטשטשת את ההבחנה בין פנאי לעבודה ועוד.

הצעות ברוח הזאת עשויות בהחלט לתרום לירידה בשיעורי אי-השוויון. ואולם כל עוד הפרדיגמה השלטת היא הפרדיגמה הניאו-קלאסית, לא ניתן יהיה לקדם רפורמות חברתיות עמוקות שמטרתן רווחה כלל-אזרחית ללא מאבק עיקש. אפשר לקוות כי בטווח הארוך, הזרם המחשבתי החדש של הכלכלנים הפוסט-ניאו-קלאסיים יתרום לתהליך עומק שיוביל לזניחת אמונות תפלות כמו זו שקובעת ש"כל אדם מרוויח כפי שמגיע לו". יהיה זה צעד חשוב להחדרת השינויים הנדרשים ביסודות הכלכלה הפוליטית שמעצבת את עולמנו.

ד"ר אלי קוק הוא היסטוריון של הקפיטליזם האמריקני, מרצה בחוג להיסטוריה כללית וראש התכנית ללימודי ארה"ב באוניברסיטת חיפה.
עריכה: איתי זיו.
